

**СЛОВНИК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ДЛЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ СЕВРСЬКОГО ФАРФОРУ
XVIII – першої третини XIX століття**

У статті досліджується проблематика спеціалізованої термінологічної бази, необхідної для мистецтвознавчого дослідження й експертизи севського фарфору XVIII – першої третини XIX століття. Розглянуто установлені в українській мові дефініції, а також іноземні запозичення. Запропоновано перелік необхідних для глосарію з севської експертизи номенів та пояснення щодо їх впровадження.

Ключові слова: севський фарфор, мистецтвознавча експертиза, мистецтвознавча термінологія.

Кривушенко Ясмiна Олегiвна, аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Словарь специализированной терминологии для искусствоведческой экспертизы севского фарфора XVIII – первой трети XIX столетия

В статье исследуется проблематика специализированной базы, необходимой для искусствоведческой экспертизы севского фарфора XVIII – первой трети XIX столетия. Рассмотрены распространенные в украинском языке определения, а также иностранные заимствования. Предложен перечень номенов, необходимых для глоссария по севской экспертизе, и объяснения касательно их применения.

Ключевые слова: севский фарфор, искусствоведческая экспертиза, искусствоведческая терминология.

Kryvushenko Iasmina, postgraduate of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Dictionary of specialized terminology for art-examination of Sevres porcelain XVIII – the beginning of the XIX century

The article investigates problems of specialized base for art inspection of Sevres porcelain XVIII – the first third of the XIX century. The stable definitions in the Ukrainian language and foreign borrowings are considered. We propose a list of terms and their description needed in glossary of Sevres expertise and regarding their use.

Today Sevres porcelain is very expensive and therefore the number of fakes outnumbers the original ones. That is why the examination of art products of Sevres manufactory requires deep knowledge of the subject. Therefore it is necessary to form a clear conceptual and terminological framework. Required concept and nominae exist in French and Ukrainian sources, but their meaning is often significantly different.

The article reviews terms that should be included as list of existing ones in Ukrainian area.

It is the terminology of identifying fakes. According to Jacques Pefe book "Ceramics: Examination and restoration" Paris 2010 [6] counterfeiting can be divided into three groups. The first is the old way, which (intentionally or not) was wrong attributed. The second group includes ancient objects forged or burnt again. The third group includes completely fake things. To distinguish the works by this classification we should develop a detailed terminology, basic concepts first. In particular definitions of art.

Ukrainian scientific literature doesn't not present work devoted to systematization of nominee of art-examination of Sevres porcelain. The problem of terminology in art studies in a broad sense is seen in the work of A.M. Beekeeping "Visual Arts" [2]. More aimed at systematization of topics concerning terminology it is a porcelain handbook of G. Drapalyuk "Catalogization and scientific processing of western european artistic porcelain" [1].

Main nominee mentioned in this article are next:

Apocryphal – a subject which identification is doubtful.

Authentic – a subject that really is made by the author or factory in a specific historical period.

Counterfeiting – fraudulent or counterfeit copy, of ancient or modern art.

Period – period of time when the object was made.

AM dictionary Beekeeping "Visual Arts" terms falsification, forgery and counterfeiting interpreted as follows.

Counterfeiting is the art of perfect copies of the author's original work of art, the same material on the same basis and the same means without any deviations. Usually, the fake is made to displace the original or for sale [2].

Anyway in this article the author tends to systemize all collected terms in way to help an attribution process. So after main terms we pass to reviewing main technologies of creating porcelain objects. Then the author regards main technologies for creating different coloring covers and decorations particular for Sevres porcelain manufacture:

Terminology materials of the crock. Over the years and the use of porcelain in different countries, there were several versions of this material. Even from the outside, they differ significantly. The mystery of the true composition of Chinese porcelain have always maintained that he first invented. In Europe, thanks to attempts to unravel the secret of Chinese born one after another similar vitreous porcelain mass (Medici porcelain, soft porcelain French and others).

In the history of European arts and crafts all kinds of porcelain and similar materials have their important place at the level of real porcelain, which was invented later. Each of these materials has its unique recipe and name.

Further, we consider those that relate directly to the Sevres porcelain factory.

Hard porcelain is a term commonly called porcelain. Usually it consists of two basic materials: kaolin (pure white clay – refractory, oily and quite plastic) and feldspar. These basic substances attached quartz or sand. Firing temperature exceeds 1350 C °. Properties porcelain proportions depend on two main ingredients: the greater the mass of kaolin, the harder it melt and so it is harder. Glaze is composed of the same substances as the pot, but in different proportions. Through this, they can be combined quite tight. In French literature for the term "pate dure".

Soft porcelain – is any kind of porcelain, which burned at a temperature below 1350 C °. There are two types of soft porcelain. The first is the one that contains less kaolin than hard. The second – a frit porcelain, its mass does not contain kaolin, it is not porcelain raw materials: glassy mass. For example, a variety of French soft-paste porcelain "pat-tandre" (fr. Pate-tendre). What was used in the Royal Sevres factory during the XVIII century. Only in 1768 began working in part with a solid mass. 1673 soft porcelain in France invented ruanets Louis Potter.

For decorating porcelain we use fireproof paint, glaze and gold. Painting on porcelain is possible by refractory paints for his production needs fallen.

Key words: Sevres porcelain, art expertise, art terminology.

Мета статті полягає у створенні тезаурусу термінів щодо типів декору, технології виготовлення, атрибуції та мистецтвознавчої експертизи севрського фарфору. Завдання роботи – розширити коло дефініцій у галузі мистецтвознавчої експертизи севрського фарфору.

У вітчизняній науковій літературі досі не представлено роботи, присвяченої систематизації номенів для мистецтвознавчої експертизи севрського фарфору. Проблема мистецтвознавчої термінології у широкому аспекті розглядається у праці А. М. Пасічного "Образотворче мистецтво" [2]. Більш спрямованим на систематизацію термінології стосовно теми фарфору є методичний посібник Г. І. Драпалюк "Каталогізація и научная обработка западноевропейского художественного фарфора" [1].

На сьогоднішній день севрський фарфор є дуже коштовним і через це кількість підробок перевищує чисельність оригінальних виробів. Саме тому мистецтвознавча експертиза виробів Севрської мануфактури вимагає глибокого знання предмету. Отже необхідно сформуванати чітку понятійно-термінологічну базу. Необхідні поняття та номени існують у французьких та вітчизняних джерелах, проте їхній смисл часто істотно різниться.

В статті розглядатимуться терміни, які варто внести до переліку вже існуючих, а базові номени широкого вжитку за даною тематикою будуть згадуватись лише побіжно.

Термінологія ідентифікації підробки. За книгою Жака Пефе "Кераміка: Експертиза та реставрація" Париж 2010 [6] підробки можна розділити на три групи. До першої належать старовинні речі, які (навмисно або ні) було невірною атрибуційовано. До другої групи належать старовинні предмети, що підроблені або заново обпечені. До третьої групи відносять повністю підроблені речі. Для розмежування творів за цією класифікацією необхідно докладно розробити термінологію насамперед базових понять. Мистецтвознавчі дефініції:

Апокрифічний – предмет, ідентифікація якого підлягає сумніву.

Автентичний – предмет, який дійсно виконаний автором або мануфактурою у конкретний історичний період.

Контрафакція – шахрайська підробка або копія стародавнього або сучасного предмета мистецтва.

Контрамуляж – (з фр. contremoulage) предмет, який виготовлено шляхом зняття зліпку з оригіналу.

Період – проміжок часу в який було виготовлено предмет.

За словником А. М. Пасічного "Образотворче мистецтво" терміни фальсифікація, фальшивка та підробка тлумачаться так.

Підробка – в образотворчому мистецтві досконала копія з авторського оригіналу художнього твору, тими ж матеріалами, на тій же основі та тими ж засобами без будь-яких нюансових відхилень. Зазвичай підробка виконується з метою підміни оригіналу або для подальшого продажу [2].

У тому ж словнику А. М. Пасічного номен імітація в мистецтвознавчому аспекті також посилається на термін підробка. З лінгвістичної точки зору всі ці дефініції є синонімами. Проте у межах термінологічного словника така ситуація недопустима, адже кожен термін має своє конкретне значення.

Фальсифікація – шахрайська модифікація предмета, яка ставить за мету підвищення цінності автентичного предмета, додаючи до нього деякі зміни. Наприклад, підпис або декор тощо.

Підробка – предмет, який імітує вигляд і характерні риси пам'ятки культури або твору мистецтва певної епохи, школи, майстра, створений з метою бути виданим за оригінал. Підробки виникли у зв'язку з усвідомленням суспільством значення і цінності творів мистецтва та пам'яток культури; набули широкого розповсюдження через ріст матеріальної цінності цих артефактів.

Виконання в стилі – віднесення предмета до певного художнього або стильового напрямку, майстерні, школи, осередку.

Наслідування – предмет виконаний у результаті захоплення певним відомим джерелом або автором.

Імітація, на відміну від підробки, – це предмет, який не видається за оригінал, але дуже на нього схожий і являє собою найширшу форму лестоців. Найвідоміші аукціонні будинки пропонують предмети "у севрському стилі", "за модою Севру". Інші французькі, англійські та європейські фабрики робили доволі схожі предмети. Речі "у стилі Севру" виконувались майже у всіх країнах Європи, зокрема у Німеччині, Австрії, Франції, Чехії тощо

Макіяж – (з фр. *maquillage*) поверхнева трансформація автентичного предмета (нанесення додаткового декоративного шару, зміна або поліпшення монтування, маскування дефектів або пошкоджень, тощо) задля підвищення цінності та вартості предмету.

Монтування – кріплення предмета на гарнітур або додавання функціональних або декоративних елементів (цоколь, ручка, рамка, підставка, бронза).

Монтування оригінальне – автентичне кріплення, яке було виготовлено автором або мануфактурою.

Монтування "апокрифічне" – монтаж предмета на монтування, яке йому не належить.

Ретираж – повторний тираж.

Термінологія матеріалів. За роки існування та використання фарфору в різних країнах виникло декілька різновидів цього матеріалу. Навіть ззовні вони значно різнились. Таємницю складу справжнього фарфору завжди зберігали китайці, які першими його винайшли. В Європі, завдяки спробам розгадати секрет китайців, одна за іншою народжувалися подібні фарфору скловидні маси (фарфор Медичі, м'який французький фарфор та інші).

В історії розвитку європейського декоративно-прикладного мистецтва всі різновиди фарфороподібних матеріалів займають своє важливе місце на рівні зі справжнім фарфором, який винайшли пізніше. Кожен з таких матеріалів має свою унікальну рецептуру і назву.

Надалі ми розглянемо ті, які мають безпосереднє відношення до Севрської фарфорової мануфактури.

Твердий фарфор – зазвичай називають терміном фарфор. Як правило він складається з двох базових матеріалів: каолін (чиста біла глина – тугоплавка, жирна і доволі пластична) та польовий шпат. До цих основних речовин додається кварц або пісок. Температура обпалу перевищує 1350 °С. Властивості фарфору залежать від пропорції двох головних інгредієнтів: чим більше каоліну в масі, тим важче її плавити і тим вона твердіша. Глазур складається з тих самих субстанцій, що й черепок, але в іншій пропорції. Завдяки цьому вони можуть поєднуватись цілком щільно. У французькій літературі як синонім використовується термін "pate dure".

М'який фарфор – це будь-який вид фарфору, який випалюється при температурі нижче 1350 °С. Розрізняють два види м'якого фарфору. До першого відносять той, що містить менше каоліну, ніж твердий. Другий – це фритовий фарфор, його маса взагалі не містить каоліну, її складає некерамічна сировина: скловидна маса. Наприклад, французький різновид м'якого фарфору "пат-тандр" (фр. *pate-tendre*). Який використовувався у Севрській королівській мануфактурі протягом XVIII ст. Лише 1768 року почали частково працювати з твердою масою. 1673 року у Франції м'який фарфор винайшов руанець Луї Потера.

Французька пат-тандр взагалі некерамічний матеріал. Він більш наближений до скла, ніж до фарфору. Склад цієї фритової маси та її глазури доволі складний. Глазур пат-тандр була легкоплавою, що робило її недостатньо міцною. Завдяки невисокій температурі обпалу була можливість використовувати яскраві фарби. Ще один недолік пат-тандр – його деформація під час обпалу. Це значно ускладнювало роботу з ним.

Бісквіт – у перекладі з французької означає подвійний обпал. В 1749 році Башельє, головний художник Венсеннської королівської фарфорової мануфактури, через складності виготовлення скульптури із пат-тандр запропонував відмовитись від глазури та фарб. Для будь-якої скульптури з фарфору спочатку створюється гіпсова модель. Потім майстер поділяє її на складові частини, їх формують або відливають з фарфору та піддають обпалу. Після цього отримані складові частини поєднують за допомогою рідкого шлікеру (розчину фарфорової маси, що нагадує густу сметану) та обпікають. Ці два обпали і дали назву "бісквіт" для неглазурованих фарфорових виробів. З часом такі скульптури набули популярності і термін "бісквіт" став використовуватись для будь-якої фарфорової скульптури непокритою глазуру.

Серед матеріалів декорування з галузі для виготовлення фарфору використовуються такі широковживані слова, як позолота, глазурування та ін. Хоча у мистецтвознавчих словниках ці дефініції

наявні, тим не менш, вони мають більш загальний характер і не пояснюють технологічних особливостей. Тож ми розглянемо техніки, що використовувались Севрською фарфоровою мануфактурою у XVIII – першій третині XIX століть.

Для декорування фарфорових виробів використовують вогнетривкі фарби, глазури та золото. Розпис по фарфору можливий завдяки вогнетривким фарбам, бо його виробництво потребує обпалу.

Надглазурні фарби: ними розписують вже після покриття черепка глазур'ю та її обпалу. Розпис надглазурними фарбами також підлягає обпалу, але на більш низькій температурі, ніж глазур. Існує два типи надглазурних фарб: емалеві та муфельні.

Емалеві фарби взагалі не сплавляються із глазур'ю твердого фарфору і пластично виділяються на її поверхні. На м'якому фарфорі емалеві фарби органічно сплавляються з масою глазури та більш виразні й яскраві за кольором.

Найбільш відомими емалевими фарбами, які використовувались на Севрській фарфоровій мануфактурі є наступні:

- Королівська синя (фр. Bleu de Roi) – винайдена Жаном Елло у 1749 році. Вона має густий, але прозорий кобальтово-синій тон, що утворює довірливі "хмари", які ще більше підкреслюють глибину фарби. На Севрі к кінцю XVIII ст. королівська синя стає матовою та непрозорою, але бездоганно та рівно вкриває поверхню виробів.

- Небесно-блакитна (фр. Bleu celeste) – була винайдена Елло, ще у Венсенні у 1753 р. Ця фонові фарба давала надзвичайно розкішні ефекти у поєднанні з золотом та білим кольором фарфору у резервах.

- Яскраво жовта та фіолетова фарби були винайдені у Венсенні у 1753 р. Речі з таким тлом нечисленні та цінні, адже ці фарби досить вимогливі та складні у виробництві.

- Зелена фарба була винайдена на Севрі у 1756 р. Є два її різновиди: трав'янисто-зелений та яблучно-зелений.

- Рожевий Помпадур (фр. Rose Pompadour) – найбільш відома фонові фарба сріблясто-рожевого забарвлення, яка з'явилась у 1757 р. завдяки Жану Елло. Це тло викликало великі труднощі у виробництві, тому після смерті винахідника, вона більше не виготовлялася.

Муфельні фарби – це свинцеві та олов'яні глазури, колоровані оксидами металів. Для їх обпалу вживались спеціальні низькотемпературні (Т обпалу – 800 С°) муфельні печі.

Надглазурні фарби: використовуються для розпису фарфору до покриття його глазур'ю, або для розпису на глазурі, а потім обпалюються разом при температурі 1200 С°. Таких термотривких фарб небагато. Розпис підглазурними фарбами доволі тривкий і майже не псується з часом. До XIX ст. європейський фарфор декорувався лише синім кобальтом. На початку XIX ст. у Франції севрським хіміком Брон'яром та його співробітниками була розроблена ціла низка підглазурних фарб.

Глазур – тонкий склоподібний шар, що вкриває фарфоровий виріб і фіксується на ньому за допомогою обпіку. За виглядом глазури можна поділити на прозорі, непрозорі (глухі), безбарвні та забарвлені. За технологію виготовлення глазури поділяються на легкоплавкі та тугоплавкі.

Тугоплавкі глазури відносяться до прозорих і безбарвних, вони використовуються для покриття фарфорових виробів і вирізняються високою міцністю та великою температурою розливу.

Декоративні глазури – для їхнього забарвлення використовують оксиди та солі, або вогнетривкі фарби.

Золото досить рано почали використовувати для декорування європейського фарфору. Для розпису по фарфору його виготовляли наступним чином: гарно подріблений золотий порошок змішують з флюсом, розтирають на скипідарі та каніфолевій мастиці. Суміш наносять товстим шаром та піддають обжигу. З печі золото виходить матовим, а задля появи блиску його полірують.

- Поліроване золото (фр. or brunі) здебільшого на виробих зустрічається саме воно.

- Матове золото – непіроване золото.

- Золото з цирковкою – матове золото гравійоване голкою.

- Матове золото частково поліроване. Золото може поліруватись не повністю з метою створення орнаменту або малюнку.

Найбільш яскравим прикладом обробки золота після обпалу вважають золотий декор Венсенну-Севру. Формула венсенського золота та технологія нанесення позолоти були розроблені монахом-кармелітом братом Іполітом, який продав рецепт мануфактурі.

Позолота Венсенну – один з основних елементів його стилю –набагато якісніша, ніж на інших мануфактурах. Гравіювання було доволі глибоким, завдяки товстому шару позолоти, і створювало враження рельєфу. Зокрема полірування виконувалось унікальним способом: замість агату, який використовували інші мануфактури, у Венсенні-Севрі цей тип декорування наносили за допомогою металевих стрижнів. Дана техніка пом'якшувала блиск золота.

Вже в 1760-х рр. була розроблена техніка нанесення позолоти "позолота poudre". Вона застосовувалась підглазурно або надглазурно, припудровуючи порошковим золотом кольорове тло.

Ювелірний фарфор (porcelain a email) – в 1770-х рр. на Севрі почали виготовляти фарфор з напаяними на поверню виробу золотими пластинами, вкритими прозорою емаллю.

Рельєфний декор фарфорових виробів виконується з того ж самого матеріалу, що і сам предмет. На Севрській мануфактурі у XVIII – першій третині XIX століття застосовувалися наступні техніки:

1) Повнопластичні форми рельєфу – декоративні прикраси: квіти, букети, гірлянди, мушлі тощо. Відформовуються окремо від виробу, а потім фіксуються на предметі за допомогою шлікеру;

2) Пат сюр пат (фр. "pate sur pate" – маса на масу) – ця техніка декорування, шлікером або глазур'ю, що виникла під впливом китайських виробів. На кольорове тло пензлем наносився білий шлікер (рідка фарфорова маса або глазур) шарами різної товщини, так щоб фарба фону місцями проглядала крізь них. Вперше у Севрі цю техніку застосував Марк Солон у XIX ст.

Листя капусти (фр. a la feuillée de chou) – це низький рельєф, який розміщувався на бортах тарілок і тауг, імітуючи капустяний лист. Його контур окреслювався золотом або фарбою.

Бульонеж (фр. boule de neige) – це високий рельєфний декор у формі виліплених вручну маленьких квіточок, які рясно вкривали поверхню виробу. Виконувався з м'якого фритового фарфору. Оскільки цей декор дуже мініатюрний, на Венсенні була створена окрема майстерня, де працювали лише жінки.

Камайо (фр. camaïeu від грец. keimelion – коштовність) – спосіб розпису фарфору різними відтінками одного кольору. У Венсенні його почали використовувати з 1747 року.

Різновиди Севрського золотого орнаменту у XVIII – першій третині XIX століття:

Галька (фр. cailloute) – орнамент, який використовували на Севрі з 1752 р. Зображують його зазвичай на темно-синьому тлі, у вигляді золотої сітки, складеної з різних за розміром овалів неправильної форми, що нагадує морські камінці – гальку.

Хробачки (фр. vermicule) – орнамент, який використовувався на Севрі у 50-х роках XVIII ст. в якості тла сервізних виробів. Він утворюється хробакоподібно, лініями позолоти, що вигинаються, на кольоровому тлі.

Око куріпки (фр. oeil de perdrix) – орнамент, який використовувався на Севрі, починаючи з 60-х рр. XVIII ст. Він складається з зелених та синіх крапок по контуру білого кола діаметром 0,3 см з маленькою золотою крапкою у центрі.

Висновки: заглиблення у термінологічний апарат предмета дослідження дає змогу більш цілісно осягнути проблематику мистецтвознавчої експертизи севрського фарфору XVIII – першої третини XIX століття.

Література

1. Драпалюк Г. И. Каталогизация и научная обработка западноевропейского художественного фарфора. Методическое пособие / Г. И. Драпалюк. – Одесса, 1995. – 152 с.
2. Образотворче мистецтво. Словник-довідник / [авт.-уклад. А. М. Пасічний]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 216 с.
3. Словарь музейных терминов / журнал "Музей" 5/2009 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum.ru/rme/dictionary.asp?30>.
4. Школьная О. В. Критерии художественности и проблемы рынка современного фарфора / О. В. Школьная // Современное искусство в контексте глобализации: наука, образование, художественный рынок : материалы II Всероссийской научно-практической конференции, 30 января 2009 г. – СПб. : Изд-во СПбГУЛ, 2009. – С. 59-62.
5. Lackey D. 19-th Century Fake Sevres Box & Fake Ludwigsburg Urn / D. Lackey // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pbs.org/wgbh/roadshow/archive/200205A28.html>.
6. Peiffer J. C. La ceramique: expertise et restauration / J. C. Peiffer – Paris : Faton, 2010. – 252 p.

Reference

1. Drapaliuk, G. I. (1995) Cataloging and scientific processing of Western European art porcelain. Odessa [in Russian].
2. Visual Arts. Dictionary-Directory. (2008). Ternopil: Navchalna knuga – Bogdan. [in Ukrainian].
3. Magazine "Museum". (2009). Glossary of museum terminology. Retrieved from <http://www.museum.ru/rme/dictionary.asp?30> [in Russian].
4. Shkolnaya O. V. (2009). Criteria of artistry and market challenges of contemporary porcelain. Materials of II Russian Scientific-Practical Conference: Contemporary art in the context of globalization: science, education, art market. (pp. 59-62). St. Petersburg: SPbGUL. [in Russian].
5. Lackey D. (2003). 19-th Century Fake Sevres Box & Fake Ludwigsburg Urn. Retrieved from <http://www.pbs.org/wgbh/roadshow/archive/200205A28.html>. [in English].
6. Peiffer J. C. (2010). La ceramique: expertise et restauration. Paris: Faton, 252 [in French].